

Arkadiusz Kaźmierczak

ZARYS PEDAGOGIKI SPORTU

Wydanie II rozszerzone

ZARYS PEDAGOGIKI SPORTU

Wydanie II rozszerzone

WYDAWNICTWO
UNIWERSYTETU
ŁÓDZKIEGO

Arkadiusz Kaźmierczak

ZARYS PEDAGOGIKI SPORTU

Wydanie II rozszerzone

przy udziale

Piotra Kędzi, Jolanty E. Kowalskiej, Pawła Ławniczaka
Anny Makarczuk, Anny Maszorek-Szymali

Arkadiusz Kaźmierczak (ORCID: 0000-0002-8502-6538) – Uniwersytet Łódzki
Wydział Nauk o Wychowaniu, Centrum Kształcenia Pedagogów Sportu
90-128 Łódź, Aleja Rodziny Scheiblerów 2

Niniejsze wydanie drugie rozszerzone zostało uzupełnione o następujące podrozdziały:

1.4 (*Piotr Kędzia*), 2.4 (*Paweł Ławniczak*), 2.5 (*Anna Maszorek-Szymala*)

3.4 (*Anna Makarczuk*), 4.4 (*Jolanta E. Kowalska*)

RECENZENTKI

Danuta Umiastowska, Anna Jegier

REDAKTOR INICJUJĄCY

Monika Borowczyk

REDAKTOR WYDAWNICTWA UŁ

Dorota Stępień

SKŁAD I ŁAMANIE

AGENT PR

KOREKTA TECHNICZNA

Wojciech Grzegorzczak

PROJEKT OKŁADKI

Andrzej Pilichowski-Ragno

Zdjęcie wykorzystane na okładce: © Depositphotos.com/Wavebreakmedia

© Copyright by Authors, Łódź 2022

© Copyright for this edition by Uniwersytet Łódzki, Łódź 2022

Wydane przez Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego

Wydanie II. W.10551.21.0.S

Ark. wyd. 16; ark. druk. 15,5

ISBN 978-83-8331-028-2

e-ISBN 978-83-8331-029-9

Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego

90-237 Łódź, ul. Matejki 34A

www.wydawnictwo.uni.lodz.pl

e-mail: ksiegarnia@uni.lodz.pl

tel. 42 635 55 77

SPIS TREŚCI

Wprowadzenie	7
Rozdział I	
Pedagogiczny wymiar wychowania fizycznego i sportu na przestrzeni dziejów	11
1.1. Od Platona do pozytywistycznej wizji aktywności fizycznej człowieka	11
1.2. Kalokagatia – wychowawczy model igrzysk starożytnej Grecji	24
1.3. Wychowanie fizyczne i sport w polskiej myśli pedagogicznej	32
1.4. Historyczno-pedagogiczne aspekty dziejów łódzkiego sportu	43
Rozdział II	
Społeczno-kulturowe paradygmaty współczesnego sportu	59
2.1. Kultura fizyczna w dyskursie społecznym	59
2.2. Wychowawczy wymiar sportu w świetle jego społeczno-kulturowych realiów	63
2.3. Pedagogika sportu w poszukiwaniu tożsamości naukowej	75
2.4. Trener jako nauczyciel i wychowawca w aktywności sportowej	85
2.5. Sport kobiet – motywy, bariery, perspektywy	107
Rozdział III	
Etyczne, resocjalizacyjne, inkluzyjne i zdrowotne wartości aktywności sportowej	117
3.1. Znaczenie zasady fair play w sporcie, edukacji i życiu społecznym	117
3.2. Wychowanie przez sport w kontekście resocjalizacji i przeciwdziałania agresji	126
3.3. Sport jako źródło tworzenia nowych wartości w aktywności osób z niepełnosprawnościami	135
3.4. Zdrowotne walory aktywności sportowej. Wpływ wysiłku fizycznego na ludzki organizm	145
Rozdział IV	
Idea olimpizmu jako humanistyczna wartość współczesnej rzeczywistości	157
4.1. Pedagogiczna wizja neoolimpizmu barona Pierre'a de Coubertina	158
4.2. Humanizm olimpijski – idea a rzeczywistość	166

4.3. Olimpijskie inspiracje w literaturze i sztuce	173
4.4. Sport i olimpizm w wychowaniu do odbioru widowiska sportowego	182
Rozdział V	
Sport i olimpizm w programach edukacyjno-wychowawczych	197
5.1. Edukacja olimpijska i pedagogiczne konotacje	197
5.2. Społeczno-wychowawcze wartości sportu olimpijskiego na przykładzie wybranych programów edukacyjno-wychowawczych	203
5.2.1. Programy edukacji sportowej realizowane w polskim systemie oświaty	204
5.2.2. Programy edukacji sportowo-olimpijskiej w wybranych krajach	208
Bibliografia	215
Załączniki	241

WPROWADZENIE

Sport jest częścią dziedzictwa każdego człowieka
i nic nigdy go nie zastąpi.

Pierre de Coubertin¹

W pierwszym wydaniu podręcznika *Zarys pedagogiki sportu. Podręcznik dla studentów nauk o wychowaniu* autor przedstawił wybrane zagadnienia z zakresu pedagogiki sportu mające na celu pogłębienie wiedzy podstawowej z tego zakresu, przydatnej zwłaszcza dla studentów nauk społecznych, ze szczególnym wskazaniem kierunków i specjalności pedagogicznych. Przedstawione treści tego wydania odnosiły się do zagadnień pedagogiki sportu w kontekście jej historycznych, społeczno-kulturowych, inkluzyjnych, resocjalizacyjnych oraz etycznych uwarunkowań oraz do znaczenia idei olimpizmu, a także zasady fair play w sporcie i życiu społecznym.

Mając świadomość, że przedstawienie pełnej tematyki dotyczącej kwestii teoretycznych i praktycznych w obrębie tej nowej subdyscypliny pedagogicznej wydaje się niezwykle trudnym zadaniem do zrealizowania, autor zaprosił do udziału w tworzeniu drugiego wydania podręcznika współpracowników z Centrum Kształcenia Pedagogów Sportu z Wydziału Nauk o Wychowaniu Uniwersytetu Łódzkiego. Podrozdział nawiązujący do perspektywy historycznego rozwoju sportu na tle jego zmian w środowisku łódzkim uzupełnił dr Piotr Kędzia, z kolei wyzwania dotyczące ukazania roli trenera jako nauczyciela/wychowawcy w procesie treningu sportowego podjął się dr Paweł Ławniczak, a dr Anna Maszorek-Szymala w zwięzłym opracowaniu nawiązała do społecznych wartości udziału kobiet w aktywności sportowej. Podrozdział odnoszący się do zdrowotnych wartości aktywności sportowej, zawierający ocenę wpływu wysiłku fizycznego na organizm ludzki w syntetycznej formie

¹ Cyt. za: *Biała księga na temat sportu* (Komisja Wspólnot Europejskich, Bruksela 11.07.2007), <https://eur-lex.europa.eu/PL/legal-content/summary/white-paper-on-sport.html>, s. 2 (dostęp: 16.04.2019).

przedstawiła dr Anna Makarczuk, natomiast potrzebę wychowania młodego pokolenia do odbioru wydarzeń sportowych opisała dr hab. Jolanta Elżbieta Kowalska.

Drugie wydanie podręcznika, rozwinięte przy współudziale wskazanych autorów wraz z zaprezentowaną przez nich tematyką, umożliwi zapewne studentom pełniejsze zrozumienie znaczenia sportu w przestrzeni społecznej, ze szczególnym wskazaniem jego pedagogicznych wartości.

Stojące w obliczu wielu szans i zagrożeń społeczno-kulturowych społeczeństwo XXI wieku wymaga działań na rzecz tworzenia cywilizacji tolerancyjnej, dającej podstawy egzystencji w duchu przyjaźni, dialogu, szacunku dla innych oraz przestrzegania i respektowania norm określających zasady współżycia społecznego. Społeczna rzeczywistość przesycona niepewnością co do możliwych kierunków przemian wymusza zintensyfikowanie sposobów znajdowania środków zaradczych. Poszukuje się idei, koncepcji, treści, metod i środków, których wartości wychowawcze będą bardziej adekwatne i skuteczne wobec pojawiających się wyzwań. Wydaje się, że szczególne miejsce we współczesnych koncepcjach pedagogicznych zajmuje aktywność sportowa – identyfikowana jako powszechne zjawisko społeczne i źródło wielu emocji – będąca również fenomenem cywilizacyjnym bez precedensu w całej historii współczesnej kultury, a tym samym w istotny sposób oddziałująca na system wartości i zachowanie człowieka. Koncepcja pedagogicznych walorów aktywności fizycznej miała na przestrzeni wieków wybitnych przedstawicieli, do których zaliczają się m.in.: Platon, Arystoteles, John Locke, Sebastian Petrycy, Jędrzej Śniadecki, Pierre de Coubertin, Władysław Osmolski, Eugeniusz Piasecki. Wszyscy oni postrzegali w uprawianiu ćwiczeń cielesnych i sportów nie tylko system zabiegów higieniczno-zdrowotnych kształtujących poziom sprawności fizycznej, lecz także traktowali ruch jako ważny element życia społecznego, ze szczególnym wskazaniem jego wartości ogólnowychowawczych.

Z reguły wychowawcze wartości sportu pojawiają się co jakiś czas w świadomości osób odpowiedzialnych za edukację w obliczu kryzysu wychowania, kryzysu środowisk wychowawczych (rodziny, szkoły), braku autorytetów wywołanych mniej lub bardziej świadomymi działaniami. Kształtowanie właściwych postaw w aktywności sportowej, w zgodzie z przyjętym systemem wartości, stanowi istotny przejaw wychowania, któremu przypisuje się kanony nawiązujące do antycznej kalokagatii, czyli zdrowia, sprawności, urody, piękna, pokoju, uczciwości i mądrości. Wskazane wartości są również uzupełnieniem koronnych założeń olimpizmu i zasady czystej gry (fair play), powszechnie wykorzystywanych w systemach edukacyjnych na całym świecie.

Początki sportu datowane są na czasy antyczne – głównie starożytną Grecję, natomiast jego współczesny model pochodzi z dziewiętnastowiecznej Europy. Etymologia wyrazu „sport” jest równie zamierzchła, wywodzi się bowiem od

łacińskiego wyrazu *disport*, oznaczającego zabawę, gry i wszelkie ćwiczenia na wolnym powietrzu poza bramami miast starożytnego Rzymu. W języku polskim po raz pierwszy słowo to zostało udokumentowane w 1856 roku w jednoaktowej komedii *Wyścigi konne w Warszawie* przez prozaika i poetę Konstantego Gaszyńskiego:

Polska w drodze postępu kołem leci chyżem
Stanęliśmy na równi z Anglią i Paryżem
Mamy wyścigi konne, sport wzmaga się wszędzie
A jeśli rząd pozwoli i Jockey Club będzie².

Rozliczne próby definiowania pojęcia *sport* przez wielu badaczy koncentrują się na wskazaniu jego podstawowych zalet stanowiących pożądaną zakres aktywności, takich jak: współzawodnictwo, przestrzeganie określonych zasad i reguł, dążenie do doskonałości, manifestacja uzyskanej sprawności na arenie sportowej oraz w wysokim stopniu kształtowanie potencjału osobotwórczego. Od czasów helleńskiej agonistyki sport, postrzegany jako efektywne narzędzie kształtowania postaw obywatelskich, stanowił również integralną część greckiej paidei. Współcześnie spośród zalet przemawiających za jego społeczną użytecznością wymienić można następujące cechy: 1) neutralność światopoglądową, 2) wolność od dyskryminacji rasowej, 3) włączanie do aktywności osób z niepełnosprawnościami i niedostosowanych społecznie, 4) powszechną akceptowalność przez osoby w każdym wieku, 5) bycie jednym z istotnych przejawów ludzkiego życia w wymiarze psychofizycznym, etycznym, politycznym, ekonomicznym, społecznym i wychowawczym.

Przy wskazaniu wszystkich korzystnych aspektów społeczno-wychowawczych aktywności sportowej trudno pominąć tezę, że współczesny sport rozwija się w warunkach niezwykle zmiennej i dynamicznej rzeczywistości, która z jednej strony jest szansą dla globalnego utrwalania poświadanych wartości, z drugiej zaś stanowi realne zagrożenie, a także wyzwanie dla nabytych i utrwalaonych drogą ewolucji humanistycznych paradygmatów sportu. Wbrew przyjętym zasadom rywalizacja sportowa – zarówno wśród zawodników, jak i kibiców – zaczęła służyć demonstrowaniu potęgi poszczególnych krajów oraz realizacji ich celów politycznych, a także szerzeniu się komercjalizacji, dopingu wśród sportowców, zwyczajstwa za wszelką cenę czy ksenofobicznych zachowań.

Aktywność sportowa, wpływając wszechstronnie na sferę fizyczną, emocjonalną i społeczną jednostki, w zasadniczy sposób konstrytuje postawy

2 K. Gaszyński, *Pro publico bono. Nowe poezje*, W Księgarni Polskiej, Paryż 1858, s. 15, cyt. za: W. Lipoński, *Humanistyczna encyklopedia sportu*, Wydawnictwo Sport i Turystyka, Warszawa 1987, s. 313.

społeczne (cele, styl, jakość życia) w życiu dorosłym. W tym kontekście istotna wydaje się rola pedagogiki sportu jako stosunkowo młodej subdyscypliny pedagogicznej, która w obszarze metodologii badawczej wyznaczyła trzy główne kierunki eksploracji: hermeneutyczną, empiryczną i projektową. W europejskim szkolnictwie wyższym pedagogika sportu została uznana za ważną dyscyplinę akademicką w dziedzinie nauk o sporcie, której celem jest wspomaganie działań edukacyjnych (wychowawczych) wśród osób uczestniczących w treningu sportowym oraz innych formach aktywności fizycznej, niezależnie od miejsca i czasu ich realizacji w ciągu całego życia. Pedagogika sportu jako nauka o charakterze interdyscyplinarnym ma trzy zasadnicze wymiary stanowiące podstawę jej zainteresowań dydaktycznych i badawczych, a są nimi: 1) wiedza w kontekście historycznym, politycznym i społecznym, 2) relacje (współdziałania) wychowanków na polu aktywności sportowej i ich konsekwencje pedagogiczne, 3) interakcje społeczne w relacji trener/nauczyciel–wychowanek.

Szczególne podziękowania kieruję do Recenzentek tego wydania – Pani Profesor Danuty Umiastowskiej oraz Pani Profesor Anny Jegier – których cenne uwagi i refleksje stanowiły inspirację do dalszego doskonalenia przejrzystości myśli oraz formy prezentacji tego podręcznika. Wyrazy wdzięczności składam również żonie – Annie Kaźmierczak – za wsparcie w tworzeniu tej publikacji i pomoc w tłumaczeniu tekstów obcojęzycznych.

Rozdział I

PEDAGOGICZNY WYMIAR WYCHOWANIA FIZYCZNEGO I SPORTU NA PRZESTRZENI DZIEJÓW

Wychowawcze i kształcące wartości kultury fizycznej oraz sportu mają wielowiekową historię – niemal tak długą, jak istnienie kultury ludzkości. Koncepcja pedagogicznych i edukacyjnych walorów aktywności fizycznej miała na przestrzeni wieków wybitnych przedstawicieli, którzy w uprawianiu ćwiczeń cielesnych oraz sportów widzieli nie tylko system zabiegów higieniczno-zdrowotnych kształtujących poziom sprawności fizycznej, lecz także uznawali zażywanie ruchu za ważny element życia społecznego, ze szczególnym wskazaniem jego wartości ogólnowychowawczych i zdrowotnych.

1.1. OD PLATONA DO POZYTYWISTYCZNEJ WIZJI AKTYWNOŚCI FIZYCZNEJ CZŁOWIEKA

Wzorcem stała się antyczna paideia, stanowiąca źródło helleńskiej kultury, której myślą przewodnią był harmonijny rozwój człowieka. Sprawność fizyczna, piękne ciało i wiedza o szlachetnych sztukach i literaturze tworzyła zaletę greckiego ideału – pięknego i dobrego obywatela. Mistrzem dążenia do ideału piękna i dobra, zwanego kalokagatią¹, był wielki myśliciel Arystokles – znany powszechnie (z racji szerokich barów) pod przydomkiem Platona (427–347 p.n.e.). Najsłynniejszy z uczniów Sokratesa atletyczną budowę ciała zawdzięczał sportowym zamiłowaniom, do których można zaliczyć przynoszące mu spore sukcesy walki zapaśnicze². Zdobył gruntowne wykształcenie, które według ówczesnych zasad greckich polegało na wychowaniu do harmonii ducha i ciała (kalokagatii), a więc obejmowało zarówno edukację, jak i kształtowanie fizycznej sprawności człowieka. Ten wielki sofista, podejmując

1 Starogreckie καλοκάγαθια (*kalokagathia*), od καλὸς κάγαθός (*kalos kagathos*), co dosłownie znaczy 'piękny i dobry'.

2 B. Chrzanowski, *Formy edukacji sportowej w kontekście pedagogiki klasycznego liberalizmu we współczesnym świecie*, „Studies in Sport Humanities” 2014, t. 16, s. 102.

wątki sportowe³ w licznych swoich pismach obejmujących 35 dialogów, nawiązywał do dwóch umiejętności ludzkiej natury – muzyki⁴ i gimnastyki. W trzeciej księdze *Państwa* postulat wszechstronnego i harmonijnego wychowania człowieka – tak pod względem fizycznym, jak i intelektualnym – przedstawił w następujących słowach:

Ponieważ są dwa takie pierwiastki w człowieku, więc jakiś bóg, miałbym ochotę powiedzieć, dał ludziom dwie umiejętności: muzykę i gimnastykę; dla temperamentu i dla umiłowania mądrości. Nie dla ciała i duszy, chyba tylko ubocznie, ale dla tych dwóch pierwiastków, aby z sobą harmonizowały i trzeba każdy z nich podciągać lub opuszczać, pokaż nie będą brzmiały tak, jak trzeba⁵.

Przekonania, że gimnastyka kształtuje wyłącznie ciało, a muzyka wyłącznie duszę, były błędne. Według Platona one obie są instrumentami doskonalenia osobowości człowieka, a zarazem wzajemnie się uzupełniającymi składnikami tego samego procesu wychowawczego. Filozof postulował powiązanie tych dwóch elementów, ponieważ tylko one w pełni kształtują duszę człowieka, z natury rzeczy w odmienny sposób ją ulepszając⁶. Umiejętności z zakresu muzyki i gimnastyki zalecał nie lekceważyć, ponieważ:

kto najpiękniej gimnastykę ze służbą Muzom pomiesza i w najlepszej mierze ten napój duszy podać potrafi, o tym może najsluszniej powiemy, że posiada najwyższą kulturę osobistą, jaką służba Muzom kształci, i że najlepszą harmonię osiągnął; o wiele bardziej niż ten, który struny dostrajać potrafi⁷.

Koncepcja człowieka w ujęciu filozofa – według wielu badaczy jego myśli – obrazuje dążenie człowieka do samowyzwolenia w pragnieniu zdobycia harmonii ciała i duszy, zdrowia i cnoty. Platońska koncepcja ładu, typowa dla starożytnej myśli greckiej, dokonała dzieła niezwykłego, kreując ponadczasowy ideał wychowawczy – kalokagatii, czyli człowieka szlachetnego i mądrego (*agathos*) oraz człowieka sprawnego i dzielnego (*kalos*)⁸.

3 Józef Waligóra wskazuje motywy sportowe w twórczości Platona występujące w dialogach *Państwo*, *Laches*, *Prawo i Goriaz*; zob. J. Waligóra, *Platon, sport, olimpizm*, w: *Logos i etos polskiego olimpizmu*, red. J. Lipiec, Wydawnictwo AWE, Kraków 1994, s. 73.

4 Określenie odnoszące się nie tylko do kultury muzycznej, lecz także obejmujące szeroki zakres wykształcenia intelektualnego.

5 Platon, *Państwo*, tłum., wstęp i komentarz W. Witwicki, Wydawnictwo Antyk, Kęty 2003, s. 110.

6 B. J. Kunicki, *Rozdroża paidei greckiej: Platon i Isokrates*, „Wychowanie Fizyczne i Sport” 1987, nr 1, s. 119–132.

7 Platon, *dz. cyt.*, s. 110. Zob. A. Kaźmierczak, *Physical education and sport in pedagogical concepts – historical context*, „Journal of Education, Health and Sport” 2018, t. 8, nr 8, s. 281–292.

8 I. Bittner, *Filozofia człowieka – zarys dziejów i przegląd stanowisk*, Wydawnictwo AWF, Warszawa 1993, s. 50.

Arystoteles (384–322 p.n.e.), który przez dwadzieścia lat był uczniem i towarzyszem Platona, twierdził, że człowiek doskonały powinien w równym stopniu posiadać cztery cnoty: dzielność, mądrość, rozagę i sprawiedliwość. Zalety można jedynie zyskać poprzez proces wychowania człowieka, w którym wyodrębnił trzy podstawowe obszary działań: rozwijanie sił fizycznych, wychowanie moralne i kształcenie umysłu⁹:

należy wychowywać najpierw przez przyzwyczajenie, potem przez rozumowanie, a ciało pierwaj niż umysł, to oczywiście należy młodzież szkolić najpierw w gimnastyce i zapaśnictwie, bo pierwsza z nich nadaje ciału pewną postawę, a druga zaprawia do wysiłków fizycznych¹⁰.

Aktywność fizyczna w ujęciu Arystotelesa była ważnym środkiem do osiągnięcia harmonijnego rozwoju człowieka, kształtując zarówno zdolności moralne, jak i intelektualne. Ten największy pedagog czasów helleńskich wniósł do ideału kalokagatii wartościową myśl, nawiązując do reguły złotego środka, tzn. zalecał umiar w stosowaniu ćwiczeń fizycznych, odwołując się do zdrowego rozsądku i unikania nadmiernych zabiegów w kształtowaniu własnego ciała. Arystoteles krytycznie odnosił się do schematycznego wychowania spartańskiego i zabiegał o ochronę szkoły ateńskiej przed takimi praktykami wychowawczymi. Według jego koncepcji zadaniem ćwiczeń fizycznych jest kształtowanie harmonii ciała, umysłu i wdzięku, a nie brutalności: „Jest rzeczą szaloną – pisał – wychowywać atletów z tępyimi głowami, jak to robili Spartanie”¹¹.

Zarówno Platon, jak i Arystoteles sądzili, że współzawodnictwo w procesie wychowania odgrywa ważną rolę w zdobywaniu *arete*¹². Akcentowali konieczność istnienia rywalizacji między ludźmi w różnych sferach życia społecznego, w tym również rywalizacji sportowej (igrzyska helleńskie) jako obszaru weryfikacji poziomu rozwoju.

Podobnie rozumował Plutarch z Cheronei (50–120 n.e.), który pisał, że ćwiczeń cielesnych nie należy zaniedbywać, „lecz do szkoły gimnastyki należy chłopców posłać, aby się tam doskonale ćwiczyli i gibkości, i siły ciała nadali”¹³. W swojej myśli o wychowaniu filozof zachwala hartowanie organizmu (dieta,

9 S. Litak, *Historia wychowania. Do wielkiej rewolucji francuskiej*, Wydawnictwo WAM, Kraków 2005, s. 32.

10 Arystoteles, *Polityka*, tłum. L. Piotrowicz, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2006, s. 193.

11 Ł. Kurdybacha, *Historia wychowania*, t. 1, wyd. 2, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1967, s. 91.

12 *Arete* oznaczało ‘cnotę, dzielność i doskonałość’, w starożytnej Grecji było jednym z podstawowych pojęć etycznych.

13 Cyt. za: S. Wołoszyn, *Źródła do dziejów wychowania i myśli pedagogicznej*, t. 1, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1965, s. 101.

kąpiel, proste życie) oraz wskazuje na zapasy, rzut dyskiem i oszczepem jako ćwiczenia fizyczne szczególnie użyteczne¹⁴. Jest również zwolennikiem wychowania fizycznego dziewcząt (tańce i gra w piłkę), uznając żeńską agonistykę za ekscytujące widowisko dla publiczności. Jednakże, podobnie jak u Platona i Arystotelesa, nie znajduje u niego pochwały nadmierna aktywność fizyczna, która może zaburzyć właściwy rozwój wychowanków: „lecz ćwiczeniami fizycznymi należy umieć tak szafować, aby chłopcy sił nie stargali i do kształcenia ducha stali się niezdolnymi”¹⁵.

W epilogu swojego życia oryginalnego porównania swojej działalności misyjnej i apostoelskiej z określoną formą rywalizacji sportowej dokonał apostoł Paweł (ur. około 5–10 roku w Tarsie w Cylicji, zm. około 64–67 roku w Rzymie), który w liście do swojego ucznia Tymoteusza pisał: „W dobrych zawodach wystąpiłem, bieg ukończyłem, wiary ustrzegłem”¹⁶. Należy przypuszczać, że św. Paweł miał świadomość, iż jego chrześcijańska posługa była pewnego rodzaju zawodami, których domeną nie było pokonanie przeciwnika i zwycięstwo za wszelką cenę, ale pozyskanie jak największej liczby nawróconych dusz dla Królestwa Bożego.

Deskrypcja roli i znaczenia aktywności fizycznej (gimnastyki) w niektórych antycznych koncepcjach wychowawczych dowodzi, że zaniechanie fizycznej edukacji w ogólnym wychowaniu prowadzi w konsekwencji nie tylko do braku zdrowia czy niedołążności fizycznej, lecz może być także podłożem niedostatecznego rozwoju społecznego przez zaburzenie harmonii rozwojowej, jaką powinna charakteryzować się umysłowo-cieleśna natura człowieka¹⁷.

W myśli pedagogicznej średniowiecza jest niewiele treści odnoszących się do aktywności sportowej oraz jej znaczenia w wychowaniu dzieci i młodzieży. Ten niekorzystny stan, wypełniony ideologią umartwiania, nakazywał pogardę wobec potrzeb ciała, co w konsekwencji oznaczało odrzucenie wszelkich form higieny i aprobatywnych zachowań wobec wszelkiej aktywności ruchowej¹⁸.

Tertulian (160–220 n.e.) był znanym – w negatywnym tego słowa znaczeniu – przedstawicielem pejoratywnego stosunku chrześcijaństwa do sportu i wszelkich form aktywności z nim związanych. Zwalczając bałwochwalstwo w traktacie *O widowiskach*, dezaprobuje walki gladiatorów, wyścigi w cyrku i zawody sportowe na stadionach, uznając, że są one źródłem wszelkiego

14 B. J. Kunicki, *Kultura fizyczna antycznej Grecji (ideologia, filozofia, nauka)*, <http://www.wbc.poznan.pl/Content/1490/M-317.html#IDAABMBF> (dostęp: 1.11.2017).

15 Cyt. za: S. Wołoszyn, *Źródła...*, s. 101.

16 *Drugi List do Tymoteusza* (2 Tm 4, 7) – jeden z trzech listów pasterskich, tradycyjnie przypisywany apostołowi Pawłowi, stanowiący jedną z ksiąg biblijnych Nowego Testamentu.

17 Z. Pańpuch, *Rola sportu w niektórych antycznych koncepcjach wychowawczych*, „Człowiek w Kulturze” 1999, nr 12, s. 164. Zob. A. Kaźmierczak, *Physical education and sport...*, s. 281–292.

18 B. J. Kunicki, *Kultura...*

zła i pozostają w umysłach ludzkich na całe życie. Apologeta jest zdania, że chrześcijanie powinni wzbraniać się przed takimi widowiskami nie tylko z uwagi na to, że są one przedmiotem desakralizacji, lecz także ze względu na ich brutalizm, który ma zły wpływ na wychowanie uczniów i wszystkich wyznawców wiary w Chrystusa¹⁹.

Jeśli pewną jest rzeczą, że wszystkie składniki widowisk pochodzą z bałwochwalstwa, to bez wątpienia przesądzone jest rozstrzygnięcie, że akt wyrzeczenia, jaki składamy przy chrzcie, dotyczy również widowisk, które zaprzędane są diabłu, jego przepychowi i jego [czarnym] aniołom, zaprzędane, rozumie się, przez bałwochwalstwo²⁰.

W chrześcijańskim średniowieczu troskę o właściwą tężyznę fizyczną przejawiał stan rycerski. W wychowaniu ówczesnych paladynów odwaga i wysoka sprawność fizyczna stanowiły nieodłączne elementy uzyskania pełnych praw obywatela rycerskiej społeczności²¹. Analiza dzieł i traktatów pisanych w owym okresie, których autorami byli św. Tomasz z Akwinu i św. Augustyn, dowodzi, że kanonizowani chrześcijańskiego Kościoła także byli żywo zainteresowani fizyczną sferą człowieka, nadzwyczaj często używając w swoich dziełach symboli i porównań wskazujących na ich niemałą wiedzę oraz świadomość w tej materii.

Potrzeba ruchu jako czynnika wychowawczego nie była kwestionowana również przez Augustyna (354–430). Ten uznany scholastyk epoki średniowiecza, autor dzieła *O państwie bożym*, stanowczo polemizuje z feudalną „pogardą dla ciała”, zalecając gimnastykę także w stanie duchownym²².

Teolog i filozof Tomasz z Akwinu (1225–1274) często wypowiadał się na temat takiego odnoszenia się człowieka do swojego ciała, by służyło ono dziełom cnoty. Z tego powodu zalecał jego pielęgnowanie i odpowiednie kształtowanie, wskazując przy tym na ćwiczenia fizyczne jako ważny czynnik rozwoju człowieka. Tomasz w swojej twórczości często akcentuje konieczność intencjonalnej pracy dla ciała i nad ciałem, albowiem:

19 M. Bieniek, *Ideał chrześcijanina w świetle pism Tertuliana*, Wydawnictwo UJ, Kraków 2011, s. 86–88.

20 Cyt. za: P. Mazur, *Sport i wychowanie fizyczne w myśli pedagogicznej*, w: *Wychowanie przez sport. Wielość spojrzeń i doświadczeń*, red. P. Mazur, Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa, Chełm 2014, s. 13; Tertulian, *Wybór pism*, tłum. W. Kania, W. Myszor, E. Stanuła, Akademia Teologii Katolickiej, Warszawa 1970.

21 R. Polak, *Kultura fizyczna i sport w cywilizacji łacińskiej*, „Człowiek w Kulturze” 2000, nr 13, s. 245–266.

22 R. Wroczyński, *Powszechne dzieje wychowania fizycznego i sportu*, Wydawnictwo BK, Wrocław 2003, s. 60.

praca taka jest drogą do nadrobienia różnorodnych braków ciała; dostarcza domu, pożywienia i przyodziewku, ale także ćwiczy ciało i dostarcza mu wytchnienia (zabawa, kąpiel, sen). Ćwiczenia cielesne doskonala ciało i czynią z niego sprawne narzędzie działania cnót: intelektualnych, moralnych, religijnych i artystycznych²³.

W połowie XVII wieku nurty oświecenia stworzyły oparty na liberalno-racjonalnych przesłankach model człowieka rozumnego o wysokich standardach moralnych i intelektualnych. Ideologiem nowego stylu myślenia był John Locke (1632–1704), który postulował w swoim programie wychowanie przyszłych dżentelmenów wywodzących się ze środowiska arystokracji i bogatych mieszczan. Podstawowym celem jego założeń pedagogicznych był wszechstronny rozwój umysłowy, fizyczny i moralny wychowanków, mających stanowić wzór dla warstw niższych stanów²⁴. Zaczerpnięte z frazy rzymskiego poety Juwenalisa przesłanie Locke'a podkreśla istotę współzależności między fizyczną i psychiczną naturą człowieka.

W zdrowym ciele, zdrowy duch – oto zwięzły opis, lecz pełny opis szczęśliwego stanu na tym świecie. Ten, kto ma obie te rzeczy, niewiele już może życzyć sobie; komu zaś brak jednej z nich, niczym w pełni nie będzie mógł jej wyrównać²⁵.

W pedagogicznych rozważaniach, ujętych w dziele *Myśli o wychowaniu*, z nieukrywaną wrażliwością i starannością odnosi się on do wychowania cielesnego²⁶. Wskazuje wprawdzie, że umysł jest najważniejszą częścią naszej istoty, ale nie należy jednak zaniedbywać kultury ciała, albowiem zdrowy, silny, a co najważniejsze sprawny człowiek jest zdolny do pokonania trudności życia codziennego, a także ma większy potencjał dostosowania się do otaczającego środowiska²⁷. Locke zaleca rozpocząć wychowanie fizyczne już z chwilą urodzenia, korzystając z zabiegów hartowania i regularnych ćwiczeń fizycznych, takich jak pływanie, jazda konna, szermierka, zapasy. Wychowanie fizyczne w jego koncepcji przestaje odgrywać odrębną rolę o charakterze

23 Cyt. za: H. Kiereś, *Źródła i skutki ideologizacji sportu*, „Człowiek w Kulturze” 1999, nr 12, s. 171; W. F. Bednarski, *Sport i wychowanie fizyczne w świetle etyki św. Tomasza z Akwinu*, Veritas, London 1962.

24 B. Grabowska, *Ideal człowieka według Johna Locke'a*, w: *Filozofia XVII wieku: twórcy, problemy, kontynuacje*, red. J. Żelazna, Wydawnictwo UMK, Toruń 2011, s. 235–248.

25 J. Locke, *Myśli o wychowaniu*, tłum. F. Wnorowski, Ossolineum, Wrocław–Kraków 1959, s. 5. Juwenalis użył frazy *mens sana in corpore sano* w swoich satyrach.

26 B. Chrzanowski, *dz. cyt.*, s. 102.

27 M. Androne, *Notes on John Locke's Views on Education*, „Procedia – Social and Behavioral Sciences” 2014, t. 137, s. 74–79.

higieniczno-sprawnościowym, stając się ważnym ogniwem ogólnego rozwoju i kształcenia człowieka.

Szczęście doczesne – zauważa Locke – zależy jest od dobrego ukształtowania umysłu i od zdrowia fizycznego. [...] Kto nie ma dobrego rozumu („dobrze ukształtowanego”), ten nie znajdzie nigdy prawdziwej drogi do szczęścia, czyje ciało jest wątłe i niezdrowe, niedaleko zajędzie²⁸.

Decydujący wpływ na ukształtowanie poglądów pedagogicznych oświecenia francuskiego miał wybitny wyraziciel wychowania naturalistycznego²⁹ Jean-Jacques Rousseau (1712–1778). Postuluje on w powieści *Emil, czyli o wychowaniu* uwzględnienie w edukacji natury dziecka, poszanowanie jego praw rozwojowych i stworzenie możliwości niezależnego doskonalenia umysłowego i moralnego w naturalnie ukształtowanym środowisku zewnętrznym. Wychowanie musi być progresywne, dostrojone do naturalnego, swobodnego (fizycznego i psychicznego) rozwoju młodej osoby³⁰. W aktywności fizycznej Rousseau upatrywał aspektu wychowawczego, sądząc, że stanowi istotny obszar kształtowania umysłu i charakteru. Wiele rozważań na temat znaczenia ćwiczeń fizycznych w wychowaniu zawarł w napisanym na zamówienie Michała Wielhorskiego dziele *Uwagi nad rządem polskim oraz nad odmianą, czyli reformą onego projektowaną*, wydany w Warszawie w 1789 roku.

W końcu zamiłowanie w ćwiczeniach fizycznych – przekonuje Rousseau – odciąga od niebezpiecznego próżniactwa, zniewieściałych rozkoszy i myślowego zbytku. Przede wszystkim dla duszy winno się ćwiczyć ciało: oto czego nasi mędrcy nie wiedzą³¹.

Inspirowany opracowaniami o przywiązaniu Polaków do wolności i swobód obywatelskich oraz mając na uwadze polskie tradycje w kształtowaniu tężyzny fizycznej, postuluje ożywienie zawodów (igrzysk) w duchu ćwiczeń narodowych.

Z całą starannością powinno się przywrócić te igrzyska, w których niegdyś ćwiczyła się młodzież polska, z nich powinno się uczynić dla niej teatru honoru i współzawodnictwa. Nic łatwiejszego, jak zastąpić dawne walki mniej

28 Cyt. za: S. Wołoszyn, *Pedagogika wychowania fizycznego i sportu*, w: *Wychowawcze aspekty sportu*, red. Z. Dziubiński, Wydawnictwo Salos RP, Warszawa 1993, s. 20.

29 Hasło zgodności wszystkiego z naturą stało się fundamentem osiemnastowiecznego naturalizmu francuskiego, którego wyrazicielami byli także Helwecjusz i Paul Holbach.

30 K. Poznański, *Wybrane zagadnienia z historii wychowania*, Wydawnictwo APS, Warszawa 2006, s. 117.

31 J. J. Rousseau, *Uwagi nad rządem Polski*, przedmowa i oprac. M. Starzewski, Krakowska Spółka Wydawnicza, Kraków 1924, s. 14.

okrutnymi ćwiczeniami, w których by mogły mieć udział siła i zręczność. Zwycięzcy w nich otrzymywaliby również cześć i nagrody³².

Rousseau, wierny zasadzie, że sprawny umysł może z powodzeniem rozwijać się tylko w silnym organizmie, zalecał: chodzenie, bieganie, skakanie, rzucanie, pływanie, jazdę konną, zabawy i taniec. Do realizacji tych form aktywności proponował środowisko szkolne, włącznie z bezpośrednim udziałem nauczycieli, wskazując na szczególną potrzebę realizacji wychowania cielesnego na placach ćwiczeń fizycznych³³. Warto podkreślić, że jego twórczość – wypełniona zamiłowaniem i szacunkiem dla człowieka, zwłaszcza dziecka – w dążeniu do idei naturalnego, radosnego wychowania dała nowe spojrzenie na wartość aktywności fizycznej³⁴.

Aktywność fizyczna, uznana za istotną wartość wychowawczą w epoce odrodzenia, zyskała na znaczeniu i znalazła stałe miejsce w koncepcjach pedagogicznych oraz systemach oświatowych doby renesansu. Warto podkreślić, że – poza twórczą działalnością Komisji Edukacji Narodowej – w Europie istniały jeszcze cztery duże ośrodki popularyzujące nowatorskie koncepcje pedagogiczne w dziedzinie wychowania fizycznego. Pierwszy związany był z opisanymi wcześniej ideami i francuskim systemem pedagogicznym Rousseau, drugi dotyczył działalności niemieckich filantropów Johanna Basedowa (1724–1790), Christiana Salzmana (1744–1811) i Johanna GutsMuthsa (1759–1839), trzeci obejmował poglądy i reformy oświaty szwajcarskiego pedagoga Johanna Heinricha Pestalozziego (1746–1827), a czwarty nawiązywał do tradycji skandynawskich przez działalność duńskiego pedagoga, nauczyciela wychowania fizycznego Franza Nachtgalla (1777–1847)³⁵.

Decydującą rolę w upowszechnianiu aktywności fizycznej i rodzącego się na polu kultury europejskiej sportu odegrały w XIX stuleciu angielskie szkoły publiczne (*public schools*), w których gry sportowe należały do podstawowych form aktywności fizycznej dzieci i młodzieży. Wskazana dominacja była wynikiem przychylnego stosunku angielskich pedagogów do gier jako formy wychowawczej kształtującej umiejętność współdziałania, przestrzegania obowiązujących przepisów oraz doskonalenia wytrwałości i stanowczości w codziennym działaniu³⁶. Z działalnością tych szkół związane jest nazwisko

32 Tamże, s. 13; M. Ordyłowski, *Historia kultury fizycznej. Starożytność – oświecenie*, Wydawnictwo AWE, Wrocław 1997, s. 128.

33 M. Ordyłowski, *dz. cyt.*, s. 129. Zob. A. Kaźmierczak, *Physical education and sport...*, s. 281–292.

34 P. Jansa, *Pedagogika sportu*, Karolinum Press, Praha 2014, s. 36.

35 K. Hądzelek, *Aktualność postulatów Komisji Edukacji Narodowej w dziedzinie wychowania fizycznego*, „Wychowanie Fizyczne i Zdrowotne” 2005, nr 10, s. 4–7.

36 K. Hądzelek, *Walory sportowe i wychowawcze zespołowych gier sportowych*, „Sport Wyczynowy” 1987, nr 8–9, s. 81.

Thomasa Arnolda (1795–1842), pedagoga, dyrektora szkoły w Rugby. Oryginalność i wielkość jego reformy angielskiej szkoły wynikała z założenia, że środki fizyczne, ze szczególnym akcentem na gry zespołowe, są niezwykle skutecznym narzędziem kształtowania właściwych postaw życiowych młodego pokolenia. Model wychowania fizycznego, który proponował on wychowankom, był odmienny od szwedzkiego systemu gimnastyki Pehra Henrika Linga (1176–1839), programu wychowania fizycznego Francisca Amorósa (1770–1848) czy założeń szkoły Filantropinum w Dessau, utworzonej przez Basedowa. W modelu wychowania fizycznego utworzonym przez Arnolda nie było miejsca na gimnastykę przyrządową ani ćwiczenia według wzorców szkoły szwedzkiej, jego koncepcja opierała się na grach sportowych, które w programie szkolnym oraz pozalekcyjnych i pozaszkolnych formach zajęć stanowiły ważny element działalności wychowawczej³⁷. Potwierdzeniem wychowawczej roli gier sportowych w programie wychowania fizycznego było stanowisko Królewskiej Komisji do spraw Szkół Średnich z 1864 roku:

Ćwiczenia fizyczne, które dają zdrowie i aktywność naszemu ciału, są oparte w angielskich szkołach nie na gimnastyce, jak to jest na kontynencie, [...] ale na grach sportowych, które służąc dobrze usprawnieniu fizycznemu, służą także innym celom. Futbol i krykiet są bowiem nie tylko ćwiczeniami i rozrywką; gry te umożliwiają jednocześnie nabywanie cech najbardziej społecznie wartościowych³⁸.

W programie wychowawczym Arnold koncentrował się przede wszystkim na utrzymaniu dyscypliny wśród uczniów. Eliminowanie z zespołu chłopców, którzy nie chcieli podporządkować się obowiązującym wymaganiom i regulaminowi, traktował jako skuteczny środek do osiągnięcia zamierzonych celów wychowawczych³⁹. Angielski sport szkolny wraz z bezwzględnie przestrzeganą „zasadą czystej i uczciwej gry” wywierał znaczący i trwały wpływ wychowawczy, kształtując postawę moralną i osobowość młodego pokolenia dziewiętnastowiecznej Europy.

W owym okresie można zaobserwować dynamiczny rozwój nowych dyscyplin sportowych. Powstawały stowarzyszenia i kluby sportowe, najpierw o charakterze lokalnym, a później także międzynarodowym. Przykładem takiego właśnie klubu było Stowarzyszenie Gimnastyczne „Sokół”, powstałe w 1862 roku w Pradze czeskiej, a w krótkim czasie otwierające swoje filie w całej Europie, także w Polsce. Amatorzy ćwiczący w klubach sportowych

37 M. Markowa, *Miejsce sportu w pedagogicznej koncepcji Thomasa Arnolda z Rugby*, Wydawnictwo AWF, Warszawa 1983, s. 3.

38 Cyt. za: R. Wroczyński, *dz. cyt.*, s. 176.

39 M. Markowa, *dz. cyt.*, s. 64.

pragnęli popisać się swoimi umiejętnościami przed szerszą publicznością, stąd wzięła się idea organizowania zawodów sportowych.

Oddziaływanie Arnoldowskiej pedagogiki miało niebagatelny wpływ na francuskiego pedagoga i działacza społecznego, barona Pierre'a de Coubertina (1863–1937)⁴⁰, któremu udało się zrealizować pedagogiczną utopię, a mianowicie na wzór greckiej agonistyki reaktywować igrzyska olimpijskie. Rywalizacja sportowa na stadionach olimpijskich – w jego zamyśle – była wielkim świętem międzynarodowego pokoju, przyjaznych stosunków między narodami, a także wyrazem humanistycznych wartości urzeczywistnionych w rywalizacji sportowej. Pedagogika sportowa Coubertina nawiązuje do wartości pedagogicznych współczesnego olimpizmu, czyli humanistycznej (autotelicznej) i wychowawczej (społecznej) funkcji sportu olimpijskiego⁴¹.

Pedagogiem żywo zainteresowanym kwestiami swobodnej aktywności ruchowej dzieci w wieku przedszkolnym był Friedrich Wilhelm Fröbel (1782–1852). Za główny element jego nowatorskiej pedagogiki uznano zadanie, jakie stawiał przed wychowaniem przedszkolnym, dotyczące wszechstronnego przygotowania dziecka do systematycznej edukacji szkolnej. W latach 1837–1850 opracował projekt wzorowego zakładu, nadając mu nazwę „ogrodu dziecięcego” (*Kindergarten*). W prowadzonej przez siebie placówce stosował zasady: pogładowości, wszechstronności, dostępności i systematyczności. Ważnymi działaniami w koncepcji wychowania przedszkolnego Fröbela była troska o zdrowie i swobodną aktywność fizyczną w naturalnych warunkach. W jego przekonaniu dzieci powinny nabywać pożądanych cech sprawności fizycznej przez zabawę, czemu dał wyraz w dziele *Wychowanie człowieka, sztuka chowania, nauczania i uczenia się*, podkreślając:

dzieci powinny w wesołej zabawie ćwiczyć wszechstronnie i kształcić wszystkie swoje uzdolnienia [...], a ogródek winien zapewnić im odpowiednie zajęcia, ćwiczyć ciała, pobudzać duszę do poznania natury i otaczającego świata⁴².

Nad wyraz postępową wizję wychowania fizycznego w społeczeństwie angielskim w dziele *O wychowaniu umysłowym, moralnym i fizycznym* przedstawił filozof i pedagog Herbert Spencer (1820–1903). Krytycznie odniósł się

40 W nominacyjnym wniosku do pokojowej nagrody Nobla w 1936 roku Coubertina przedstawiono jako francuskiego pedagoga (wychowania fizyczne), wyróżnionego za pracę na rzecz utrzymania pokoju na świecie przez ożywienie i zorganizowanie międzynarodowych igrzysk olimpijskich dla sportowców amatorów w 1894 roku, <http://www.nobelprize.org/nomination/peace/> (dostęp: 1.10.2015).

41 S. Wołoszyn, *O wychowaniu w sporcie dyskusyjnie*, Resortowe Centrum Metodyczno-Szkoleniowe Kultury Fizycznej i Sportu, Warszawa 1988, s. 4.

42 Cyt. za: W. Lipoński, *Historia sportu*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2012, s. 444.